

Damijan Guštin *

Politična stranka v vojaški strukturi: Organizacija KPJ/ ZKJ v Jugoslovanski armadi in Jugoslovanski ljudski armadi 1945–1990**

IZVLEČEK

Avtor analizira organizacijsko strukturo politične organizacije KPJ/ZKJ, ki je delovala v vojski FLRJ/SFRJ v letih 1945–1990. V skladu z zasnovo socialistične vojske in organiziranostjo po načelu delovnih okolij je stranka v JA/JLA neposredno imela svoje organizacije in politične organe. Organizacija je povezovala vse člane KPJ/ZKJ, ki so bili vključeni v obrambni sistem: profesionalne pripadnike (oficirje, podoficirje in civilne osebe v službi JLA) in tudi vojaške obveznike med služenjem vojaškega roka. Politična organizacija je v tem okolju delovala v piramidalni strukturi – od osnovnih organizacij do osrednjega vodstva za celotne oborožene sile, pretežno sledeč vsakokratni členitvi vojaških sil. Zaradi pospešenega včlanjevanja je bila med članstvom vseskozi velika večina častniškega zbora, podčastnikov in drugih zaposlenih v vojski, občasno pa tudi večje število vojakov, ki so služili vojaški rok. Organizacija je bila vse obravnavano obdobje pod posebnim neposrednim skrbstvom osrednjega političnega organa stranke, centralnega komiteja in njegovega politbiroja. Zaradi federalne strukture ZKJ je bila Organizacija ZKJ v JLA najpomembnejši sestavni del ZKJ; leta 1974 pa jo je vodstvo ZKJ po polni federalni organiziranosti ZKJ preoblikovalo v posebno organizacijo, po statusu (skoraj) enakovredno republiškim organizacijam ZKJ.

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, damijan.gustin@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Ključne besede: politične stranke, organiziranost, Organizacija ZKJ v JLA, Jugoslovanska armada, Jugoslovanska ljudska armada, Komunistična partija Jugoslavije, Zveza komunistov Jugoslavije

ABSTRACT

A POLITICAL PARTY WITHIN A MILITARY STRUCTURE: ORGANISATION OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA (KPJ)/LEAGUE OF COMMUNISTS OF YUGOSLAVIA (ZKJ) IN THE YUGOSLAV ARMY AND THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY 1945–1990

The author analyses the organisational structure of the KPJ/ZKJ political organisation (the Communist Party of Yugoslavia and the League of Communists of Yugoslavia), which was active in the Federal People's Republic of Yugoslavia (FLRJ)/Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) in the 1945–1990 period. In accordance with the concept of a socialist army and organisational structure following the principle of working environments, the party had its organisations and political bodies directly in the Yugoslav Army (JA)/Yugoslav People's Army (JLA). The organisation connected all members of KPJ/ZKJ who were involved in the defence system: professional members (officers, junior officers, and civilians working for the JLA) and individuals serving the mandatory military service. In this environment, the political organisation operated within a pyramid structure, from basic organisations to the central governing body for all Armed Forces, mainly taking into consideration the each time relevant military structure. Due to forced membership, members always included the majority of officers, junior officers, and other military employees, and sometimes even a large number of soldiers serving in the military. Throughout the studied period, the organisation was under special direct guardianship of the central political body of the party, i.e. the Central Committee and its Politburo. Due to the federal structure of ZKJ, the ZKJ Organisation in the JLA was the most important integral part of the ZKJ; in 1974, following full federal organisation structure, the ZKJ leadership restructured ZKJ into a special organisation that was, according to its status, (almost) equal to the federal ZKJ organisations.

Key words: political parties, organisational structure, ZKJ Organisation in the JLA, Yugoslav Army, Yugoslav People's Army, the Communist Party of Yugoslavia, the League of Communists of Yugoslavia

Uvod

Vojaška struktura, zlasti pa oborožene sile, je tako poseben podsistem države, da so njeni pripadniki v številnih državnih sistemih vsaj deloma omejeni v pravici, da politično delujejo ali se v njej celo politično organizirajo. Take omejitve sta med številnimi državami poznali tudi Avstro-Ogrska in Kraljevina Jugoslavija, v katerih vojskah so delovali in služili Slovenci v 20. stoletju, pozna pa jih tudi Republika Slovenija.¹ Povsem drugo pot glede političnega delovanja v oboroženih silah pa je ubrala prva in nato vodilna država socialističnega družbenega reda, sovjetska Rusija oziroma Sovjetska zveza. Ta je v začetku državljanske vojne v letih 1917–1918 iz dotedanje Rdeče garde ustvarila novo državno vojsko Delavsko kmečko rdečo armado (od maja 1918 se je popolnjevala s splošno vojaško obveznostjo), ki je bila pod močnim političnim nadzorom (sistem političnih komisarjev) in vpeta v politični sistem in obrambo novega družbenega reda (celice in komiteji VKP(b) v vojaških enotah).² Nato je taka vojaška organizacija, »revolucionarna armada« postala vzor, ki so ga sprejele komunistične stranke, povezane v Komunistični internacionali. Pomembnejša od vzora pa je bila realna potreba vodstev komunističnih strank, da vojsko strankarsko-politično vpnejo v uresničitev ciljev, ki so si jih postavljali v obdobju osvajanja oblasti, po osvojitvi oblasti in vzpostavitvi socialističnega družbenega reda. KPJ je med drugo svetovno vojno z odporiškim gibanjem, ki ga je vodila, politično in organizacijsko popolnoma obvladovala, osvojila oblast in do novembra 1945 v Jugoslaviji vzpostavila socialistični družbeni red. Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije, ki so nastali v odporiškem gibanju v letih druge svetovne vojne, so bili izrazito v politične cilje usmerjena in na politični platformi oblikovana vojska, ki jo je politično obvladala in vodila Komunistična partija Jugoslavije. Nekoliko drugače, vsaj formalno, je bilo v NOV in PO Slovenije, kateri je politične cilje formalno oblikovala Osvobodilna fronta. Vendar pa je bila tudi v Sloveniji Komunistična partija Slovenije v organizacijskem smislu edina politična organizacija, ki je v partizanskih enotah lahko oblikovala svoje organizacije, celice in komiteje.³

V Federativni ljudski republiki Jugoslaviji in Socialistični federativni republiki Jugoslaviji je bil uveljavljen socialistični tip politične organiziranosti, za katerega je bila – kljub številnim spremembam političnega sistema – značilna monistična politična

1 Zakon o službi v Slovenski vojski določa: »Pripadnik Slovenske vojske med službenim časom in dejanskim opravljanjem vojaške službe ne sme politično delovati, niti se ne sme udeleževati aktivnosti političnih strank, razen če ne gre za opravljanje službenih zadev. Pripadnik se v uniformi ne sme udeleževati političnih shodov.« – *Uradni list RS*, 30. 7. 2007, št. 68-3761, ZSSloV. Kodeks vojaške etike Slovenske vojske na podlagi 16. člena Zakona o službi v Slovenski vojski določa, da njeni pripadniki »med dejanskim opravljanjem vojaške službe ne delujejo politično in se v uniformi ne udeležujejo političnih shodov ali drugih aktivnosti političnih strank«. Gl. *Uradni list RS*, 17. 7. 2009, 55/2710, 7650.

2 Francesco Benvenuti, *The Bolsheviks and the Red Army, 1918–1922*. Digitally printed version (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 58–64, 212–15. Prim. *Die politische Erziehung in der Roten Armee* ([s. l.]: SS Hauptamt, [s. d.]), 5–15.

3 Prim. Vida Deželak Barič, »Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941–1945« (doktorska disertacija, Ljubljana, 1999), 405–44.

organiziranost Komunistične partije Jugoslavije/Zveze komunistov Jugoslavije in v prvi polovici obdobja tesna prepletenost strankarske politične strukture z državno. Vodstvo KPJ je po prevzemu oblasti v državi leta 1945 predvidelo in tudi uvedlo politično hierarhično organiziranost, v katero je vpelo slehernega člana stranke in njegovo organizacijsko povezanost tudi postavilo za temelj političnega dela. Temu modelu političnega organiziranja je sledila tudi Komunistična partija Jugoslavije, in to ne šele od tedaj, ko je socialistični režim prevzel oblast – z osvoboditvijo države maja 1945, dokončno pa po sprejetju Ustave FLRJ novembra 1945 –, pač pa je ta model uveljavljala že od ustanovitve stranke, izrazito pa od tedaj, ko je stranka s prepovedjo političnega delovanja prešla v ilegalno in postala kadrovska stranka s poudarjenim notranjim nadzorom delovanja članstva.⁴ Načelo političnega organiziranja na delovnem mestu je bilo poleg teritorialnega v polnosti uvedeno šele po prevzemu oblasti in je imelo namen političnega aktiviranja, obvladovanja in nadzora vsakega od delovnih okolij.

Takšen model političnega organiziranja je veljal tudi za vse državne organe, vključno z državno vojsko. Dejansko pa v tem segmentu državne strukture – čeprav je strankarska vojska medtem postala državna – ni bilo nobene spremembe glede na vojni čas, ko je KPJ vodila odporiško gibanje. Komunistična partija Jugoslavije je bila poglavitna in v večini jugoslovanskih okolij tudi edina politična sila, ki je bila vgrajena v celotno organizacijo odporiškega gibanja. Še posebej je to veljalo za njen vojaški del, Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Jugoslavije. V njej ni primera, da bi (lahko) delovala kakršnakoli druga politična stranka kot KPJ. Takšen model ni veljal le za osrednjo skupino Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, pač pa so ga implementirali tudi v posameznih sestavnih delih jugoslovanske odporiške vojske, kot je bila v vojnem času še zelo avtonomna Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije (NOV in POS). Komunistična partija Slovenije je imela v vojski odporiškega gibanja (NOV in PO Slovenije) vgrajen sistem politične prisotnosti in delovanja v vsaki od vojaških enot partizanske vojske, posebej in hkrati povezano s posebnimi organi, ki so skrbeli za politično usmerjanje in politično vzgojo pripadnikov partizanske vojske; to so bili politični komisarji oziroma politični komisariati v velikih enotah, medtem ko so bili za pomočnike političnih komisarjev običajno postavljeni voditelji partijskih komitejev.⁵ To pa je pomenilo, da so bile partijske organizacije v enotah sestavni del KP Slovenije in sprva vključene v teritorialno organizirano partijsko organizacijo okrajnih in okrožnih komitejev, pokrajinskih komitejev in CK. Šele v drugi polovici vojne so partijske organizacije v partizanskih enotah izdvojili izpod pristojnosti teritorialnih komitejev in jih povezali v partijske organizacije velikih enot (divizij), te pa so bile povezane z višjimi komiteji KPS ali CK KPS.⁶

4 Ibid., 13–16.

5 Ibid., 407, 408. Janko Pleterski et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana: Komunist in Državna založba Slovenije, 1986), 174.

6 Deželak Barič, »Organizacijsko vprašanje KPS 1941–1945,« 412, 413, 419–22.

Ko je poverjenik za ljudsko obrambo NKOJ 1. marca 1945 iz NOV in PO Jugoslavije (s preimenovanjem) ustanovil Jugoslovansko armado,⁷ s tem pa iz partizanske simbolno ustvaril državno vojsko, ta prelom še ni prinesel nobene spremembe glede organiziranosti politične stranke v vojaških enotah in poveljstvih. Spremembe tega segmenta tudi niso bile predvidene, ne glede na formalni značaj Demokratske federativne Jugoslavije, ki je sicer bil prehodni in kompromisen med komunistično prevlado v odporiškem gibanju in strankarsko pluralnim značajem vlade v emigraciji. Partijske celice in nadrejeni strankini organi so ostali v enakih vlogah in z enakimi nalogami v poveljstvih in enotah, kot je to veljalo v NOV in PO Jugoslavije. Za polovico partizanskih enot v zahodnem delu države, ki so bile še vedno vpete v okupatorjevem zaledju, pa sploh še ni moglo biti kakršnekoli spremembe.⁸

Sredi maja 1945 je Jugoslovanska armada zmagovito zaključila svoje vojaške operacije, dosegla celotno predvideno državno ozemlje, vključno z delom italijanskega ozemlja med rapalsko mejo in razmejitveno črto med conama A in B, ter se s tem vzpostavila za edino vojaško silo na vsem območju. Z reorganizacijo v mirnodobno sestavo, ki je začela veljati 31. maja 1945, in začetkom demobilizacije od avgusta 1945 so šele oblikovali mirnodobno armado Demokratične federativne Jugoslavije, ki je ohranila ime »Jugoslovenska armija«.⁹

Po intenzivnem sodelovanju pripadnikov JA v volilni kampanji je novembra 1945 izvoljena ustavodajna skupščina izglasovala novo ustavo, s katero je DFJ postala Federativna ljudska republika Jugoslavija. Vsi elementi prejšnje »ljudske demokracije« so bili ukinjeni ali so postali nepomembni, Komunistična partija Jugoslavije je tedaj vzpostavila politični monopol in ga od takrat vzdrževala.¹⁰

Organizacijsko se je KPJ takoj po koncu vojne razdelila na KP Slovenije, KP Hrvaške in KP Makedonije, ki so bile posebni sestavni deli KPJ. Vse preostalo članstvo pa so neposredno povezovali pokrajinske organizacije KPJ (Srbija, Vojvodina, Bosna in Hercegovina, Črna gora, oblastna organizacija za Kosovo in Metohijo). Nižji organi so bili povsod na jugoslovanskem ozemlju okrožni komiteji, ti pa so se delili na okrajne komiteje KPJ. Temelj organizacijske strukture so bile osnovne organizacije KPJ (celice).

Že takoj po vzpostavitvi federalne strukture državne ureditve pa je tudi KPJ nadaljevala delitev v organizacije na ravni republik. Maja 1945 je bila ustanovljena KP Srbije, KP Bosne in Hercegovine in KP Črne gore pa leta 1948; z odločujočim vplivom centralnega vodstva KPJ so postajale vedno bolj podobne druga drugi, s tem pa je nekdanja avtonomnost KP Hrvaške in KP Slovenije skoraj izgubila. Komunistična partija, ki je postala edina politična stranka in je bila na oblasti, je začela vzpostavljati profesionalne, številčno močne partijske aparate, ki so skrbeli za politično delo in

7 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 2. knj. 15, Dokumenta Centralnog komiteta KP Jugoslavije i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije i Generalštaba JA (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1982), dok. 136.

8 Prim. Deželak Barič, »Organizacijsko vprašanje KPS 1941–1945,« 418–43.

9 Bojan Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014), 9–38.

10 Prim. Jerca Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992), 370–400.

še bolj za prenašanje direktiv s hierarhičnega vrha ter politični nadzor vseh okolij. »Naloge organiziranja državne oblasti ter upravljanja zapletenih gospodarskih in političnih procesov v obdobju takoj po vojni so terjale, prvič, organizacijsko usposabljanje partijskega aparata, da bi učinkovito izpolnjeval vodilno vlogo na raznih področjih družbenega življenja, vključno tudi manjše ali večje usmerjanje in kontrolo nad delovanjem državnih organov, in drugič, stalno in čim bolj intenzivno delo za politično šolanje in komunistično vzgojo članov partije, da bi bili kos svojim dolžnostim in odgovornostim.«¹¹

Prav nasproten pa je bil proces organizacijskega preurejanja KPJ v vojski. Mirnodobno reorganiziranje JA od maja do konca poletja 1945 se je v pogledu politične organizacije odrazilo šele avgusta 1945. To je razumljivo, saj je odločitev o tem bila predvsem odločitev najvišjega političnega organa, CK KPJ, ki je edini imel polno pravico iniciative. Prve povojne prilagoditve organizacije KPJ v vojski so bile izvedene že junija 1945, ko je CK KPJ ukinil divizijske partijske komiteje. Njihove naloge političnega vodenja so prešle v pristojnost političnih komisarjev divizij, ki so za to dobili tudi »politične komisije«, organe v svoji pristojnosti, ki pa so jih vodili po za to postavljenih sekretarjih komisij.¹² S tem je bilo poudarjeno vojaško subordinacijsko načelo in – če gledamo politični vidik ukrepa – tudi trdneje vzpostavljena politična »linija« v neposredni povezavi s poveljniško. S sklepom iz 3. julija 1945 je CK KPJ vzpostavil novo obliko nadzora nad vojsko in tudi širše, nad obrambo države. Ustanovil je (med ostalim) namreč vojaške komisije pri CK KPJ in pri CK KP federalnih enot Slovenije in Hrvaške. Vojaška komisija CK KPJ je imela nalogo, da proučuje organizacijo in formacijo vojske, predlaga organizacijske izboljšave, spremlja stanje oboroževanja, opreme in prehrane ter v sodelovanju s Političnim oddelkom JA rešuje težave izobraževanja kadrov, vprašanja vojaških zakonov.¹³

Na vrhu je bila nova organizacija KPJ v JA vzpostavljena avgusta 1945. CK KPJ je na seji 10. avgusta 1945 odločil, da bo vodil politično delo in organizacijo KPJ v vojski s pomočjo Političnega oddelka Ministrstva za ljudsko obrambo. Vsi nacionalni in pokrajinski komiteji so s sklepom izgubili organizacijske pristojnosti nad partijskimi organizacijami v vojski.¹⁴ S tem je bilo prelomljeno dotedanje organizacijsko načelo. Praktične posledice v organizacijski plati stranke so bile močno zmanjšanje števila članov teh organizacij. KPS je tako, zaradi razvoja v vojnem času, še v zadnjih mesecih vojne imela okoli 50 odstotkov vsega članstva v partizanskih enotah, okoli 40 odstotkov tudi KP Hrvaške.¹⁵ KPS je imela po oceni ob koncu vojne okoli 6.000 članov, 1.000 kandidatov in 3.500 članov SKOJ-a.¹⁶ V KPH je bilo ob koncu vojne okoli 25.000, še marca 1945 pa 15.852 članov, oboje se nanaša zgolj na člane izven NOVJ. Približno

11 *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963), 356.

12 Branko Petranović, *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)* (Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1998), 193. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 35.

13 Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 44.

14 *Ibid.*, 35.

15 Prim. Deželak Barič, »Organizacijsko vprašanje KPS 1941–1945,« 452. Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske: 1937–1945* (Zagreb: Globus, 1981), 323.

16 Deželak Barič, »Organizacijsko vprašanje KPS 1941–1945,« 443.

tedaj, februarja 1945, naj bi bilo v partizanskih enotah pod poveljstvom GŠ NOV in PO Hrvaške okoli 12.200 članov KPH.¹⁷ Kakršnihkoli zadržkov ali protestov proti izvzetju dobršnega dela svojega članstva pri vodstvih KPH in KPS ni zaznati.

Osnovna partijska celica KPJ je bila uvedena na ravni bataljona, divizion, eskadrilje ali flotilje oziroma samostojne vojne ladje. Celice so povezovali politični oddelki brigad, divizij, vojaških učilišč, poveljstva zaledja, njim pa so bili nadrejeni tudi politični oddelki armad in poveljstev rodov (artilnerije, zvez ipd). Politični oddelek Ministrstva za ljudsko obrambo je tako prenašal temeljne usmeritve CK KPJ (vodja oddelka je moral obvezno biti član CK KPJ). Toda to ni bilo vse. Del političnega oddelka Ministrstva za ljudsko obrambo je bil hkrati pritegnjen v aparat CK KPJ, in sicer vključen v Organizacijsko-inštruktorski oddelek.¹⁸ S tem si je vodstvo KPJ zagotovilo še neposredno usmerjanje političnega dela z vsemi vojaki. Za vodjo političnega oddelka je vodstvo KPJ izbralo člana CK KPJ Svetozarja Vukmanovića, uveljavljenega organizatorja odporiškega gibanja v Srbiji in Makedoniji.

Velik del članstva KPJ je bil maja 1945 v vojaških vrstah. Od 141.000 članov, kolikor naj bi jih imela KPJ v maju 1945, jih je bilo 70.000 v vrstah Jugoslovanske armade – torej vsak drugi.¹⁹ Poleg tega je bilo v JA še okoli 75.000 članov podmladka KPJ, SKOJ-a.²⁰ Nekaj mesecev pozneje naj bi bilo v KPJ v vojski skoraj 100.000 članov, število članov SKOJ-a pa je bilo skoraj dvakrat večje.²¹ Tako je bil član KPJ vsak sedmi do osmi pripadnik JA; veliko večji je bil njihov delež med poveljniškim kadrom in nižji med vojaki, še posebej med novomobiliziranimi. To je bila temeljna in tudi za notranje delovanje vojaških kolektivov zelo pomembna sprememba v socialni strukturi članstva KPJ, saj so s pretvorbo v obvezniško redno vojsko člani KPJ ostali predvsem oficirji in podoficirji – v nasprotju s stanjem v partizanski vojski, ko je med člane KPJ sodil velik ali vsaj pomemben delež borcev. To razmerje se je z demobilizacijo in vpoklicem novih generacij na doslužitev ali služenje v vojski že v letu 1946 spremenilo v škodo deleža članov KPJ, vendar je po prvem valu demobilizacije in zmanjšanju vojske za 100.000 pripadnikov v njej še vedno bilo 70.000 članov KPJ in 89.000 skojevcev.²²

Takšna organizacijska ureditev ni zdržala dolgo. Že 9. aprila 1946 so bile s sklepom CK KPJ vojaške komisije CK KPJ oz. sestavnih partij ukinjene. Vojaško komisijo CK KPJ so preuredili v Vojaški svet, ki mu je načeloval generalni sekretar CK KPJ Josip Broz Tito. Naloge republiških vojaških komisij so morala prevzeti kar republiška partijska vodstva skupaj s partijskim funkcionarjem tiste armade JA, ki je bila nameščena v republiki. Čeprav je bil slednji zavezan vzdrževanju stalnih stikov z dotičnim republiškim vodstvom, pa je to pomenilo, da se je s tem izgubljalo tudi kontinuirano spremljanje vojske in tudi komunistov v njej. S tem je bilo dokončano

17 Jelič, *Komunistička partija Hrvatske*, 332.

18 Dimitrijević, *Jugoslovanska narodna armija 1945–1959*, 35.

19 Pleterski et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, 268.

20 Ibid., 270.

21 Dimitrijević, *Jugoslovanska narodna armija 1945–1959*, 36.

22 Pleterski et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*, 284.

prenašanje pristojnosti nad komunisti v vojski partijskemu centru in dokončno oblikovanje dveh delov KPJ – civilne partije, razdeljene na šest republiških, in enotne vojaške partije pod neposrednim nadzorom CK KPJ oziroma njegovega politbiroja.

Od tedaj je organizacijski razvoj KPJ v okviru JA potekal nekoliko drugače kot v republiških organizacijah. V civilnem delu se je začel proces hitrega večanja števila članstva, tako da je bilo leta 1945 v republiških partijah in zveznih civilnih organih 71.000 članov (do konca leta 1946 so jih sprejeli 48.496), sredi leta 1948 že 486.175 (poleg tega 51.612 kandidatov) in leta 1952 779.382 članov.²³ Take rasti v partijski organizaciji v JA ni bilo. Vanjo je bila leta 1948 vključena že kar velika večina profesionalnega vojaškega kadra. Od skupnega števila oficirjev je bilo kar 89,8 odstotka članov KPJ, 1,3 odstotka je bilo kandidatov in 1,2 odstotka članov SKOJ-a. Med podoficirji je bilo 70,4 odstotka članov KPJ, 24,3 odstotka pa članov SKOJ-a, kar kaže na polno prežetost profesionalnega kadra v armadi s članstvom v KPJ, med 91 in 95 odstotki vseh.²⁴ Bistveno drugačno pa je bilo to razmerje med vpoklicanimi naborniki na služenju vojaškega roka, ki so predstavljali okoli 90 odstotkov vsega osebja vojske v vsakem trenutku povojnega delovanja vojaške organizacije. Med vpoklicanimi rekruti najbrž ni bilo niti 5 odstotkov »organiziranih« članov KPJ oziroma SKOJ-a. S tem je bila vzpostavljena precejšnja dihotomija med obema temeljnima sestavnima deloma KPJ, ki pa se v njenem delovanju ni izrazito odrazila, enako tudi ne v delovanju vojske na splošno. Zaradi vojaškega hierarhičnega načela delovanja JLA sta bili namreč družbena moč in moč odločanja povsem na strani oficirskega kadra, torej hkrati članstva KPJ nasproti nečlanstvu. Ena od temeljnih nalog partijsko povezanega članstva v vojski je bila najprimernejši del rekrutov med služenjem vojaškega roka včlaniti v partijsko organizacijo, vse vojake na služenju vojaškega roka pa usmeriti v socialističnem duhu. To se je odražalo tudi v maksimi, da mora biti JLA »kovačnica bratstva in enotnosti«.²⁵

Organizacija in vodenje KPJ v vojski

Delovanje KPJ v oboroženih silah in vojaškem sektorju sploh v povojnem obdobju ni bilo več skrivno oz. poltajno. Obstoj organizacije KPJ in ZKJ v oboroženih silah je urejal najvišji strankin dokument, statut, ki so ga na kongresih stranke močno spreminjali. Ta je vseskozi urejal osnovne politične in organizacijske vidike organizacije KPJ v oboroženih silah. Prvi statut KPJ, sprejet na 5. kongresu KPJ leta 1948, je še v duhu obstoječega posebnega statusa, pridržanega za CK KPJ, določil le slednje: »Organizacijo i rad partijske organizacije u Jugoslovenskoj armiji propisuje

23 Dušan Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JNA* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986), 27. *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*, 356, 373.

24 Aleksandar Ranković, *Poročilo o organizacijskem delu Centralnega komiteja KPJ na Petem kongresu KPJ* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948), 46, 47.

25 Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 53.

CK KPJ u duhu ovog statuta.«²⁶ Statut, sprejet na 12. kongresu ZKJ junija 1983, je že določil, da je Organizacija ZKJ v JLA posebna organizacija znotraj ZKJ, ki sicer ni imela povsem enakega samostojnega statusa kot republiške organizacije ZKJ, saj jim ni priznaval pravice do kongresa, pač pa le do konference. Prav tako Organizacija ZKJ v JLA ni imela centralnega komiteja (pač pa komite organizacije). Edino zanj je veljalo določilo, da ji je CK ZKJ v komite organizacije imenoval člane, ki niso bili pripadniki oboroženih sil, pač pa pripadniki drugih organizacij ZKJ.²⁷ Toda Zakon o vojaški obvezi državljanov FLRJ in Zakon o službi v Jugoslovanski armadi nista niti z besedo omenjala kakršnekoli institucionalne vloge KPJ v oboroženih silah.²⁸

Organizacijski razvoj KPJ v oboroženih silah v obdobju 1945–1948

Organizacijska shema KPJ v JA je sledila vojaški organiziranosti JA/JLA. Osnovne organizacije so bile organizirane na bataljonski ali četni ravni, povezovale pa so se v organe na brigadni, divizijski in višjih ravneh. Ker so bile organizacijske spremembe pogoste in so si občasno sledile tudi hitro druga za drugo, se je temu tempu morala prilagajati tudi organizacija KPJ/ZKJ na nižjih in zlasti višjih ravneh.

V tem obdobju je CK KPJ vodil organizacijo svoje stranke v vojski s pomočjo Političnega oddelka Ministrstva za ljudsko obrambo. Imenoval je tudi partijske voditelje armad, vojne mornarice in vojnega letalstva ter partijske voditelje divizij. Nižje od tega, na brigadni ravni, so delovali komiteji, katerih sekretarji so bili politični komisarji enot, preostale člane pa so izvolile celice KPJ oziroma kasneje osnovne organizacije. Te so bile postavljene v bataljonih, v posameznih četah pa so lahko bili partijski oddelki, če je bilo članov dovolj. Tudi tu je politični komisar že po funkciji postal tudi sekretar bataljonskega biroja in osnovne organizacije KPJ, ostale člane biroja pa so izvolili člani med sabo.²⁹

Organizacijski razvoj KPJ v oboroženih silah v obdobju 1948–1952

Obdobje je bilo izrazito označeno z vsestransko mobilizacijo proti socialističnemu lagerju in sčasoma proti sovjetskemu sistemu samemu. Vodstvo KPJ je izvedlo ostro diferenciacijo med članstvom na osnovi opredeljevanja za vodstvo KPJ/države Jugoslavije in proti sovjetskemu modelu. Politično razlikovanje je bilo v oboroženih silah nadvse temeljito in je zgolj na vrhuncu v letu 1949 privedlo do kaznovanja 8.836 članov KPJ v vojski, od tega 4926 oficirjev in 2288 podoficirjev. Med vsemi

26 »Program i statut KPJ Komunističke partije Jugoslavije usvojeni na V kongresu Komunističke partije Jugoslavije 28. jula 1948 godine«, pridobljeno 8. 4. 2017, <https://archive.org/details/ProgramIStatutKomunistickePartijeJugoslavije1948>.

27 *Statut Zveze komunistov Jugoslavije, Statut Zveze komunistov Slovenije* (Ljubljana: Komunist, 1983), 53–55.

28 Prim. »Zakon o vojnoj obavezi državljana Federativne narodne republike Jugoslavije«, *Službeni list FNRJ*, 5. 4. 1946, št. 28. »Zakon o službi u Jugoslovenskoj armiji«, *Službeni list FNRJ*, 26. 7. 1946, št. 60.

29 Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JLA*, 42.

kaznovanimi je bilo 70 odstotkov članov in kandidatov KPJ. Tedaj so iz vrst KPJ izključili okoli 0,7 odstotka članstva.³⁰

Skoraj sočasno pa je v organizaciji KPJ v vojski v letu 1949 prišlo do pomembnega pomika proti notranji demokraciji. CK KPS je 10. februarja 1949 sklenil, da reformira partijsko organizacijo v oboroženih silah. Opolnomočenstvo KPJ v JA je sicer ostalo, enako tudi opolnomočenstva KPJ na ravni armad in v rangu enakih enot, so pa divizijskega voditelja KPJ nadomestili z voljenim divizijskim komitejem, enako tudi na ravni brigad, kjer je brigadnega voditelja organizacije KPJ nadomestil voljeni brigadni komite KPJ. Reforma pa ni posegla v zlitost vojaške in partijske funkcije, saj so bili politični komisarji divizij in brigad avtomatično izvoljeni za sekretarje partijskih komitejev. Uvedeni so bili tudi »odprti partijski sestanki«, ki so se jih lahko udeleževali tudi nečlani partije v enotah.³¹ Mehčanje delovanja od zgoraj je torej imelo omejen doseg, gotovo pa je s sklicevanjem divizijskih in brigadnih konferenc KPJ spodbudila aktivnost članstva, ki je bilo soočeno s kampanjo proti informbiroju. Z demokratizacijo se je močno povečalo tudi število članov političnih organov, torej vodstev KPJ na vseh ravneh, celo na 45,47 odstotka vsega članstva KPJ v oboroženih silah.³²

Organizacijski razvoj v obdobju 1953–1957

Sprememba delovanja KPJ, ki se je na 6. kongresu KPJ leta 1952 odrazila v preimenovanju KPJ v Zvezo komunistov Jugoslavije, se je pokazala tudi v spremembah v organizacijski shemi in delovanju njene organizacije v vojski. Prvi vidik te reorganizacije je zajel ustanovo politkomisariata oziroma dvostarešinstvo. Politkomisarji na vseh ravneh poveljevanja so bili junija 1953 ukinjeni, večji del njihovih nalog pa so prevzeli tedaj uvedeni pomočniki (poveljnikov) za idejnopolitično delo.³³ Politkomisarji kot simboli dvostarešinstva so bili med operativnim poveljniškim kadrom že prej močno nepriljubljeni, češ da ovirajo uveljavljanje avtoritete poveljnikov. Organizacijska struktura pa je ostala še vedno enako piramidalno organizirana od opolnomočenstva CK ZKJ za JLA, prek armadne, korpusne in divizijske organizacije do osnovnih organizacij.

Vendar pa sprememba načina delovanja in vloge ZKJ v družbi in posebej oboroženih silah ni pomenila tudi spremembe strankarske organiziranosti v JLA, ki je novo (dopolnjeno) ime dobila prav tako leta 1953. S pravilnikom o ureditvi političnega dela v oboroženih silah so organi ZKJ (oficirji, ki so združevali poveljniško in vodstveno vlogo v ZKJ) bili le strokovni organi poveljnikov, ki so postali odgovorni za moralno-politično stanje svojih enot.³⁴

30 Ibid., 121. Bojan Dimitrijević, *Jugoslovenska armija 1945–1954: nova ideologija, vojniki i oružje* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), 105–31.

31 Ibid., 101, 102.

32 Ernest Mezga, *Politički rad u JNA* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988), 40.

33 Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JNA*, 180.

34 Ibid., 188.

Glavna politična uprava JLA je bila ukinjena in namesto nje ustvarjena Uprava za prosvetno-politično poučevanje; s tem pa tudi inštruktorski oddelki. Prišlo je do ločitve organov v ZKJ. Opolnomočenja so dobila organizacijske sekretariate. Osnovne organizacije so se lahko oblikovale tudi v polkih, če v bataljonih ni bilo dovolj članov. Leta 1955 so ustanovili opolnomočenja ZKJ na ravni vojaških okrožij.

Kot posledico novega načina delovanja ZKJ in hkratne zadrege ob spoštovanju hierarhične strukture so našli rešitev v dveh osnovnih organizacijah v vsaki enoti; v eno so uvrščali le »aktivne vojaške osebe«, v druge pa vojake, administrativno in tehnično osebje. Vendar pa se ta organizacijska rešitev zaradi vsebinskih težav političnega delovanja ni obnesla in leta 1957 je CK ZKJ odredil novo organizacijsko strukturo ZKJ v JLA. Osnovne organizacije so spet dobile mešano sestavo, torej so bili častniki in vojaki v istih osnovnih organizacijah. V bataljonih in večjih enotah so ustanovili komiteje ZKJ.³⁵

Organizacijski razvoj v obdobju 1958–1968

Obdobje je močno zaznamovala velika reorganizacija JLA po načrtih Drvar 1 in Drvar 2, v katerih je šlo za preureditev enot, zmanjšanje in pomladitev stalnega vojaškega osebja. Vendar se je reorganizacija še najbolj osredotočila na nižje in tudi mlajše oficirje, ki so bili množično upokojeni, mnogi tudi mlajši kot 40 let.³⁶

Prva leta tega desetletja so bila značilna po številnih postopnih reformah v organizacijski strukturi; leta 1958 so npr. določili, da se osnovne organizacije ZKJ ustanovljajo v bataljonih, divizionih, samostojnih četah in poveljstvih oziroma vojaških ustanovah.³⁷ Že dve leti pozneje so določili, da se OO ZKJ ustanovljajo v res temeljnih enotah, četi, bateriji, na vojni ladji, poveljstvu ali zavodu. Toda to je imelo stransko posledico; velika večina osnovnih organizacij se je številčno zmanjšala, kot pa so utemeljevali sodobniki, se je zmanjšal tudi vpliv komunistov v vsakem konkretnem okolju.³⁸ Tako ne čudi, da so že naslednje leto s sklepom CK ZKJ reorganizacijo izpeljali v nasprotni smeri. Spet so povečali osnovne organizacije, nobena ne bi smela imeti manj kot 15 članov. Divizijski komiteji naj bi odločili, kje se bodo sploh ustanovljale osnovne organizacije. Prvič je bilo opuščeno do tedaj sveto načelo, da se mora partijska organizacija ujemati z vojaško. S takimi ukrepi so zmanjšali število osnovnih organizacij v vojski s 4719 na 2695, torej za 45 odstotkov. V naslednjih letih se je število OO ZKJ še zmanjševalo, saj so bili mnogi profesionalci zaposleni v armadi upokojeni (število članov je padlo za več kot 20.000, zmanjšalo pa se je tudi število aktivne generacije, ki je služila vojaški rok).³⁹

35 Ibid., 116, 197, 198.

36 Prim. Gojko Miljanić, *Kopnena vojska JNA, I* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988), 81. Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*, 378–91.

37 Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JNA*, 222, 223.

38 Ibid., str. 223.

39 Ibid., 223, 224.

Do ponovnih večjih organizacijskih sprememb je prišlo v drugi polovici šestdesetih let. Medtem se je položaj vojske in države na sploh močno spremenil, saj se je zaostri la napetost v Evropi (reformiranje socializma v Češkoslovaški, arabsko-izraelska vojna) in državi (razkol v državnem vrhu, medrepubliška trenja, študentski upor, hrvaška pomlad). Z novim statutom ZKJ, ki je bil sprejet na 8. kongresu ZKJ, je bila uvedena nova organizacijska struktura. CK KPJ je še vedno imel polno pristojnost nad imenovanjem opolnomočenstva ZKJ v JLA, je pa bila zelo razširjena volilnost partijskih položajev, do ravni vojaških okrožij.⁴⁰ V letu 1966 so tudi dokončno rešili težavo povezave partijskih in vojaških funkcij s sklepom, da se obe funkciji ločita na vseh položajih.⁴¹ Nekoliko pozneje so opustili tudi dotedanjo prakso, da je vsak pripadnik, ki je bil službeno kaznovan, avtomatično dobil tudi partijsko kazen.⁴²

Organizacijski razvoj v obdobju 1968–1974

Največje spremembe v organiziranosti ZKJ v JLA so se zgodile med pripravami na 9. kongres ZKJ. Ta je povečal elemente federalnosti v organiziranosti stranke. Najprej so leta 1967 z več organizacijskimi ukrepi povečali osnovne organizacije v JLA, ki so od tedaj šte le tudi po nekaj sto članov. Zato so se sestajale po oddelkih oziroma podružnicah, sestanki organizacije pa so bili konference delegatov teh oddelkov. Pojavile so se tudi zamisli, da bi organizirali *matične organizacije ZKJ*, kar naj bi pomenilo vključevanje vojakov in vojaških oseb v organizacije na terenu, torej v civilne organizacije ZKJ. V divizijah in večjih garnizonih pa so vzpostavili konference ZKJ v JLA, katerih komiteji so bili njihovi izvršni organi. Dotedanjih 1900 osnovnih organizacij so strnili v 494, poleg teh je bilo še 70 konferenc, ki so vodile osnovne organizacije. Na novih izhodiščih iz novembra 1967 so prvič izvedli volitve organov ZKJ v JLA na vseh ravneh in prvič izvolili konferenco ZKJ za JLA, ki je bila neposredno povezana s Predsedstvom ZKJ. Konferenca je tudi prvič dobila pravico do sprejetja statutarnega sklepa, kar pomeni, da je zdaj organizacijo ZKJ v oboroženih silah lahko urejala sama.⁴³ Na prvem zasedanju se je zbrala 27. februarja 1969 in na tridnevnem zasedanju poleg programa dela izvolila tudi komite Organizacije ZKJ v JLA, ta pa za svojega sekretarja generala Branka Borojevića. Komisijo za statutarna vprašanja je pooblastila, da izdela prvi statut Organizacije ZKJ v JLA.⁴⁴

V času, ko se je konferenca sestala, je bilo v njej organiziranih okoli 87.000 članov ZKJ, kar je glede na stanje ob koncu leta 1967 pomenilo povečanje za skoraj 14.000 – predvsem na račun pospešenega sprejemanja vojakov v ZKJ, kar je bila neposredna posledica pogovora Josipa Broza Tita z vodstvom Organizacije ZKJ v JLA v juniju 1968. Tega leta so sprejeli 20.703 nove člane (v primerjavi s 1454 leto prej), od katerih

40 Ibid., 254.

41 Ibid., 254.

42 Ibid., 257.

43 Ibid., 255, 256. Konferenca je štela 156 članov in med njimi je bilo prvič tudi deset vojakov.

44 *Prva konferencija SKJ u JNA* (Beograd: Narodna armija, 1969), 7, 8, 21–23.

je bilo okoli 15.000 vojakov. Tedaj je bilo med članstvom ZKJ 94 odstotkov oficirjev, 83 odstotkov podoficirjev in 9 odstotkov vojakov.⁴⁵

Drugi del tega obdobja je bil izrazito politično nestabilen, saj se je znotraj ZKJ razvil spopad med »liberalci« in tradicionalisti, kar je bilo povezano tudi s prvimi eskalacijami federalizma v ZKJ. Znotraj posamičnih republiških organizacij so prevladale različne struje, tako da je bil spopad tudi regionalno obarvan in je dobil obeležja medrepubliških nasprotij. V spopad je po dveh letih posegel sam Tito in s položajev postopoma odstranil poglavitne nosilce partijskega liberalizma.⁴⁶ Hkrati pa so uvedli državnoopravno reformo države, dali velike pristojnosti republikam in uvedli koncept združenega dela. Na obrambnem področju pa so uvedli doktrino in sistem splošne ljudske obrambe.⁴⁷ To se je odrazilo tudi na organizacijskem razvoju ZKJ v JLA. Pomembna ločnica je nastopila v letu 1972, ko se je 2. konferenca ZKJ odločila za prehod na funkcionalnejšo notranjo organizacijo in posledično zmanjšanje osnovnih organizacij, da se poveča neposrednost sodelovanja članstva. Februarja 1972 ji je sledila konferenca ZKJ v JLA, ki se je odločila za zmanjšanje številčnosti osnovnih organizacij in odpravo delegatskega zastopanja v njih, kar je pomenilo njihovo vzpostavitev v polkih, a tudi bataljonih. Zastavljeni proces se je izvedel v naslednjih dveh letih, tako da se je povprečno število članov v osnovni organizaciji ZKJ zmanjšalo s 145 na 63, število osnovnih organizacij se je povečalo s 523 na 1117, število konferenc pa z 88 na 141. Hkrati se je znižala povprečna starost sekretarjev OO ZKJ, saj jih je imela polovica manj kot 35 let.⁴⁸

Organizacija ZKJ v JLA je junija 1974 odpravila tudi sistem garnizijskega in medgarnizijskega organiziranja ZKJ v vojski in tako prešla na dosledno organizacijsko formacijsko načelo, ki je bilo primerno zlasti pri razvoju enot v vojno sestavo. S spremembo Statutarnega sklepa ZKJ v JLA septembra 1974 je bilo zastavljeno tudi neprestano izboljševanje organizacijske strukture ZKJ v oboroženih silah glede na razvoj formacije JLA. Kot osnovna raven obstoja OO ZKJ sta bila polno uveljavljena bataljon (in podobne formacije) in samostojna četa.⁴⁹

Organizacijski razvoj ZKJ v oboroženih silah 1974–1991

Ustavne spremembe v letih 1971 in 1974 so vplivale tudi na organiziranost Zveze komunistov v oboroženih silah. Centralni komite ZKJ se je odločil, da bo partijsko organizacijo v oboroženih silah povsem izločil iz tistih v posameznih republikah in iz organizacije ZKJ v federaciji. S tem je nastala »Organizacija SKJ u JNA«, kot se je povsem prozaično imenovala. Dobila je formaliziran status sestavnega dela Zveze

45 Ibid., str. 31, 67.

46 Prim. Božo Repe, »*Liberalizem*« v Sloveniji (Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije, 1992). Ivo Goldstein in Slavko Goldstein, *Tito* (Ljubljana: Modrijan, 2017). Jože Pirjevec, *Tito in tovariši* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011).

47 Prim. Mile Bjelajac, »JLA v šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih,« v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010), 89–101.

48 Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JNA*, 338–40.

49 Ibid., 340, 341.

komunistov Jugoslavije; pozneje so jo pogosto priljubljeno imenovali »sedma republika«. Organizacija ZKJ v JLA je imela znotraj sebe popolnoma neodvisno piramidalno organizirano strukturo, ki je ostala navzven povezana s CK ZKJ. Njeni najvišji organi so bili Konferenca ZKJ v JLA, ki se je obvezno sestajala vsaka štiri leta, komite organizacije, podrejeni organi in osnovne organizacije.⁵⁰ Organ je sam volil svoje člane v CK ZKJ. V 23-članskem predsedstvu CK ZKJ je bila zastopana z dvema članoma, predsednikom organizacije (po funkciji) in še enim članom, ki so ga izvolili med svojimi člani CK ZKJ.⁵¹

Z večanjem razlik med posameznimi organizacijami v političnih orientacijah in predvsem tekoči politiki je bilo tudi za Organizacijo ZKJ v JLA vedno težje ne nastopati v političnem prostoru, še posebej, ker so se vodilni kadri počutili odgovorne za usodo države.

Hkrati pa se je povezanost partije in vojaške službe stalno krčila. V oboroženih silah, bolje v JLA, je bilo 31. 12. 1978 (le) še 107 profesionalnih delovnih mest, ki so bila povezana z delovanjem ZKJ. Večinoma so to bila vodilna in strokovno-politična delovna mesta na ravni Konference ZKJ v JLA in armadnih komitejev Organizacije ZKJ v JLA. Leta 1982 so sistemizirali še delovna mesta treh izvršnih sekretarjev konference, tako da je bilo nato 110 profesionalnih delovnih mest.⁵²

Takšno organizacijsko stanje je ostalo tudi v kriznih osemdesetih letih. Takrat so se pojavile prve javne zahteve, da se oborožene sile depolitizirajo, da torej umaknejo organizacijo ZKJ iz vojske. Vendar pa se, razen premišljanj najožjega vojaškega vodstva, to do 14. izrednega kongresa ZKJ januarja 1990 ni zgodilo. Razpad ZKJ na kongresu in v tednih po njem pa je Organizacijo ZKJ v JLA močno prizadel, saj je izgubila svojo osnovno politično okolje. Dokončno so obupali junija 1990, ko se je tudi ZK Srbije združila s SZDL Srbije v enotno Socialistično stranko Srbije. V iskanju rešitve, s katero bi ohranili vzvod političnega nadzora oboroženih sil, pa se je generalski vrh zatekel k ustanovitvi nove stranke, ZKJ – Gibanja za Jugoslavijo, ki so jo priljubljeno imenovali generalska stranka (ustanovljena je bila 19. novembra 1990). Mesec kasneje je Organizacija ZKJ v JLA sprejela sklep, da se vključuje v novo stranko. Kljub temu pa je bil vstop v novo stranko individualen; vanjo se je ob močnem pritisku okolja vključila približno polovica dotedanjega članstva Organizacije ZKJ v JLA; daleč najmanj v 5. vojaškem območju.⁵³

Članstvo v organizaciji KPJ/ZKJ v oboroženih silah

V skladu z dolgoletno (že predvojno) prakso so v članstvo KPJ kandidate sprejemale celice, mnogokrat pa tudi sami komiteji. Z vzpostavitev mirnodobne organizacije v vojaških silah se je ta praksa bolj formalizirala. Statut KPJ, sprejet na 5.

⁵⁰ Statut Zveze komunistov Jugoslavije, čl. 66.

⁵¹ Ibid., čl. 81.

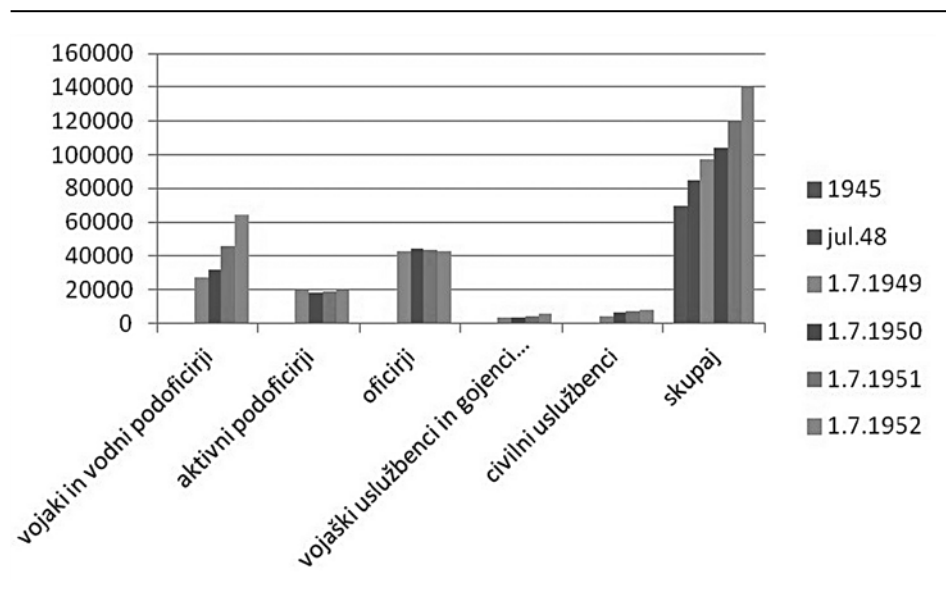
⁵² Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JNA*, 318.

⁵³ Prim. Božo Repe, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana: Modrijan, 2002), 232–35.

kongresu julija 1948, je določil, da primerne državljane v članstvo sprejema osnovna organizacija KPJ na predlog kateregakoli člana. Kandidat je moral, ko je bil sprejet, napisati biografijo in podati osnovne podatke v anketnem listu.⁵⁴

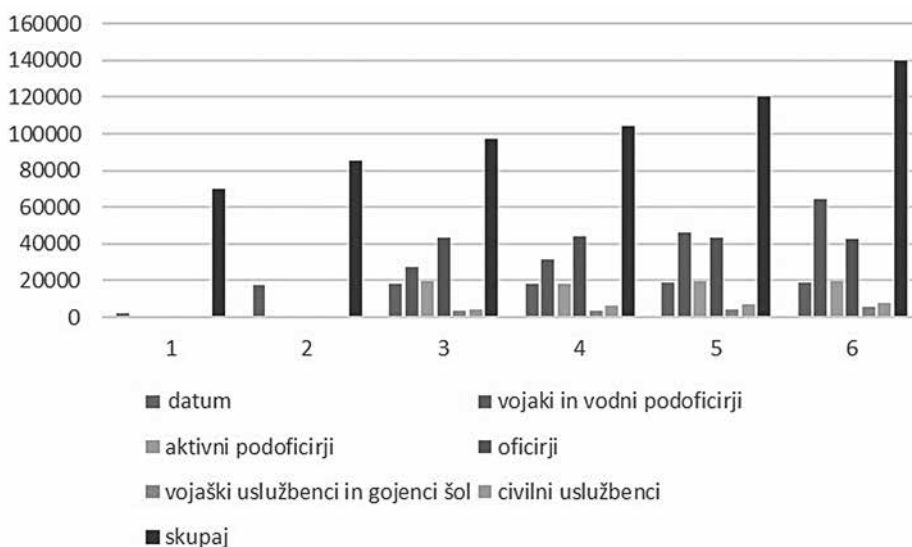
Osnovni namen organizacije KPJ po letu 1945 je bil, da v svoje vrste sprejme vse politično zrele, za socializem in neodvisnost Jugoslavije zavzete pripadnike oboroženih sil, tako profesionalni del, v katerem sta prevladovala oficirski in podoficirski sloj, kot mobilizirane vojake. Menjave presoje primernosti vojakov za sprejem v KPJ/ZKJ pa so vodile do precejšnjih oscilacij v številčnosti vojaškega dela KPJ/ZKJ. Če je bilo ob prevzemu v enotno pristojnost v vojaški del KPJ vključenih okoli 70.000 članov, je njihovo število kmalu začelo naraščati. Sredi leta 1948 je imela 85.000 članov. Čez 12 mesecev, julija 1949, jih je bilo že 97.284 – in to kljub povečanemu izključevanju. Leto pozneje jih je bilo 104.305, leta 1951 pa že 120.305.

Grafikon 1: Število in struktura članstva v KPJ 1945–1952⁵⁵

⁵⁴ »Program i statut KPJ Komunističke partije Jugoslavije«.

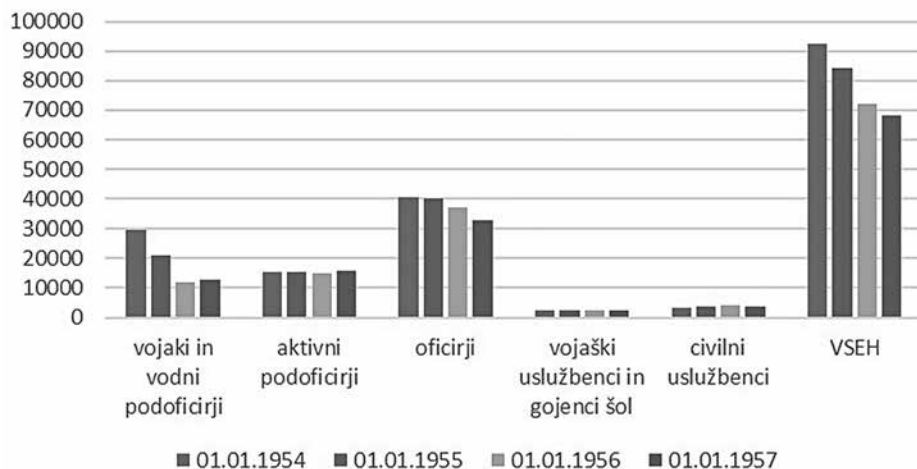
⁵⁵ Pejanović et al., *Organizacija SKJ u JNA*, 119.

Grafikon 2: Struktura članstva KPJ v JA 1949–1952

Za članstvo v vojaškem delu KPJ/ZKJ pa je značilen še en specifičen pojav. Ker je bila vojska obvezniška, so člani vojaki praviloma v skoraj 100 odstotkih primerov po končanem služenju vojaškega roka prehajali v partijske organizacije civilnega dela, v osnovne organizacije katere od republiških partijskih organizacij. Tako je dobršen del članstva iz vrst vojaških obveznikov imel izkušnjo obeh partijskih delov. Za partijsko organizacijo KPJ/ZKJ v JA/JLA pa je bilo značilno to, da je bilo njeno stalno prizadevanje za pomlajanje in širjenje z organizacijskega vidika pravzaprav svojevrstno *Sizifovo delo*. Tako rekoč vsakdo od vojakov na služenju vojaškega roka, ki so ga sprejeli v članstvo, je osnovno organizacijo, ki ga je sprejela, zapustil v zelo kratkem obdobju enega leta – večinoma pa že nekaj tednov po sprejemu v organizacijo, če upoštevamo zatrdila, da so v nekaterih obdobjih vojake v članstvo KPJ množično sprejemali tik pred odpustom s služenja vojaškega roka.⁵⁶ Tako je bilo kadrovsko širjenje predvsem naložba v pridobivanje članstva v civilu in hkrati svojevrsten pospešek k politični akulturaciji moškega prebivalstva. Vendar pa je imela vsaka sprememba politike sprejemanja vojakov v članstvo ZKJ takojšen odraz tudi v njeni številčnosti. Tako je po dogovorjenem zvišanju kriterijev za sprejem vojakov rekrutov v ZKJ njihovo število v Organizaciji ZKJ v JLA v le dveh letih, od 1954 do 1956, padlo z 29.760 na 11.956.⁵⁷

⁵⁶ Glede slednjega prim. Pejanović et al., Organizacija SKJ u JLA, 121.

⁵⁷ Ibid., 203. Hkrati pa se je zaradi reorganizacije JLA in upokojitve velikega števila neperspektivnih častnikov v letih 1956 in 1957 za okoli 30 odstotkov znižalo tudi število članov ZKJ v JLA, na 68.000.

Grafikon 3: Poklicna struktura članstva ZKJ v JLA 1954–1957⁵⁸**Grafikon 4:** Gibanje članstva ZKJ v JLA 1959–1964⁵⁹

Politika sprejemanja vojakov med služenjem vojaškega roka je izrazito oscilirala. Leta 1964 so sprejeli sklep, da vojakov med služenjem vojaškega roka ne sprejemajo oziroma da se »vojaki na služenju vojaškega roka sprejemajo le izjemoma«. Tako je bilo v letu 1965 sprejetih le 854 novih članov, naslednje leto pa 1454, vendar pa vsi

58 Ibid., 203.

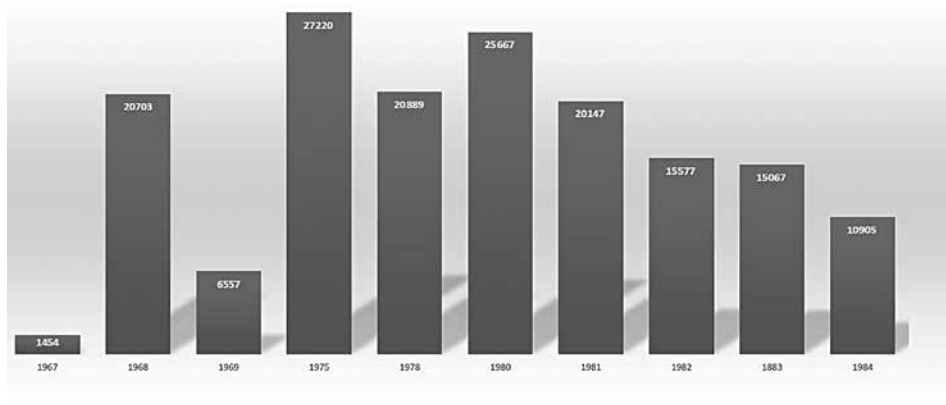
59 Ibid., 223.

niso bili vojaki. Nekoliko pogosteje so sprejemali le vojake graničarje, ki so bili že predhodno izbrani kot zanesljivi. Pač pa so osnovne organizacije vojakom ob odpustu izdajale veliko priporočil za včlanitev v ZKJ v njihovih civilnih okoljih.

Leta 1968 se je zaradi nevarnosti sovjetske zasedbe začela izrazita kampanja za sprejem novih članov v organizacijo. Postavili so si celo pogoj, da postane član prav vsak oficir in podoficir (v organizaciji ZKJ v JLA je bilo članov ZKJ okoli 80–85 odstotkov oficirjev, podoficirjev pa manj) in da se v ZKJ sprejmejo vsi primerni mladeniči, ki služijo vojaški rok. Tako so, zlasti po avgustu 1968, do konca leta v vojski v ZKJ pospešeno sprejeli okoli 20.000 članov, od tega okoli 15.000 vojakov, kar je pomenilo desetkratno povečanje glede na prejšnje leto. Delež članov ZKJ med vojaki je konec leta znašal 9 odstotkov, med podoficirji 83 odstotkov in med oficirji že 94 odstotkov.⁶⁰

Tudi v naslednjih letih je sprejemanje novih članov osciliralo, nihalo med željo po povečevanju članstva in dvomom, ali naj se članstvo sprejema med oziroma ob koncu služenja vojaškega roka. Kljub temu pa je Titovo napotilo v osnovi še naprej učinkovalo, saj je bilo v petih letih med 9. in 10. kongresom ZKJ v vojaški del ZKJ sprejetih 54.369 novih članov, predvsem vojakov in civilnih oseb na delu v vojski; med 10. in 11. kongresom ZKJ 84.690, med 11. in 12. kongresom pa 98.495 novih članov. V prvih dveh letih po 12. kongresu ZKJ, v letih 1982–1984, je bilo v stranko sprejetih 45.786 novih članov.⁶¹ Letno povprečje novosprejetih se je torej po letu 1974 gibalo med 20.000 in 25.000 letno, kar pomeni, ob predpostavki, da je bilo med njimi 60 odstotkov vojakov na služenju vojaškega roka, okoli 10–12 odstotkov služuče generacije vojakov.

Grafikon 5: Število novosprejetih v članstvo ZKJ v Organizaciji ZKJ v JLA 1967–1984

60 Ibid., 258, 259. Na sprejemanje v ZKJ in pripravljenost postati član organizacije med vojaki je močno vplivala intervencija Sovjetske zveze in zaveznikov v ČSSR avgusta 1968.

61 Ibid., 358, 359.

Vendar je zanimiv še drug vidik, ki je najbrž še bolj značilen za vojaško okolje z veliko notranjega nadzora. Razmerje med novosprejetimi in tistimi, ki so v enakem obdobju zapustili članstvo ZKJ, je bilo popolnoma nesorazmerno, giblje se od 1 proti 66 do celo 1 proti 302.⁶² Iz tega sledi, da je ZKJ v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja številčno še vedno enormno rasla, čeprav je tudi na ta način idejnopolitično vodenela in se hkrati pluralizirala tudi od spodaj. Ta velika rast je bila na eni strani posledica politične akulturacije večine prebivalstva v politični sistem samoupravnega socializma pa tudi (idejne) nezahtevnosti stranke do članstva in koristi, gmotnih in negmotnih. Gotovo pa je rast članstva vodstvu dajala pomemben argument o trdnosti socializma in ZKJ med prebivalstvo.

Iz zbirnih podatkov je jasno razviden vpliv občasnih akcij in splošne orientacije do sprejemanja novih članov, še bolj pa tudi odraz splošnih političnih razmer (npr. bolezen in smrt Tita sta povzročili enormen porast vstopanja v članstvo ZKJ v njenem civilnem in vojaškem delu). Predvidevamo lahko, da se je sprejemanje novega članstva v drugi polovici osemdesetih do izrednega kongresa januarja 1990 močno zmanjšalo tudi v oboroženih silah, povečalo pa se je tudi zapuščenje stranke, čeprav je v vojski to še vedno veljalo za velik karierni zgrešek.

Viri in literatura

Literatura:

- Benvenuti, Francesco. *The Bolsheviks and the Red Army, 1918–1922*. Digitaly printed version. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Bjelajac, Mile. »JLA v šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih.« V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, 89–108. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Deželak Barič, Vida. »Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941–1945.« Doktorska disertacija, Ljubljana, 1999.
- Dimitrijević, Bojan. *Jugoslovenska armija 1945–1954: nova ideologija, vojniki i oružje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
- Dimitrijević, Bojan. *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.
- Goldstein, Ivo in Slavko Goldstein. *Tito*. 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 2017.
- Guštin, Damijan. »Slovenska partizanska vojska med drugo svetovno vojno.« V: *Sodobno vojaštvo in družba*, 59–85. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.
- Hadžić, Miroslav. *Sudbina partijske vojske*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
- Jelić, Ivan. *Komunistička partija Hrvatske: 1937–1945*. Zagreb: Globus, 1981.
- Mezga, Ernest. *Politički rad u JNA*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.
- Miljanić, Gojko. *Kopnena vojska JNA, I*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.
- Nikolić, Drago B. *Razvoj političkih organa u Jugoslovenskoj narodnoj armiji*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1985.
- Pejanović, Dušan, Josip Karavanić, Mihajlo Golubović, Ernest Mezga, Boško Stojanović, Božo Šašić in Čedo Stanković. *Organizacija SKJ u JNA*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.

⁶² Ibid., 358.

- Petranović, Branko. *Jugoslavija na razmeđu (1945–1950)*. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1998.
- Pirjevec, Jože, *Tito in tovariši*. 1. izd., 1. natis. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
- Pleterski, Janko et al., *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Komunist in Državna založba Slovenije, 1986.
- *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.
- Repe, Božo. »*Liberalizem*« v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije, 1992.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Vodušek Starič, Jerca. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Viri:

- *Die politische Erziehung in der Roten Armee*. [s.l.] : SS Hauptamt, [s.d.].
- *Program i statut KPJ Komunističke partije Jugoslavije usvojeni na V kongresu Komunističke partije Jugoslavije 28. jula 1948 godine*. Dostopno 8. 4. 2017. <https://archive.org/details/ProgramIStatutKomunističkePartijeJugoslavije1948>.
- *Prva konferencija SKJ u JNA*. Beograd: Narodna armija, 1969.
- Ranković, Aleksandar. *Poročilo o organizacijskem delu Centralnega komiteja KPJ na Petem Kongresu KPJ*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948.
- *Službeni list FNRJ 1946/28, 1946/60*.
- *Statut Zveze komunistov Jugoslavije, Statut Zveze komunistov Slovenije*. Ljubljana: Komunist, 1983.
- *Uradni list Republike Slovenije 2007/68, 2008/58, 2009/55*.
- *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 2. knj. 15. Dokumenta Centralnog komiteta KP Jugoslavije i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije i Generalštaba JA*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1982.

Damijan Guštin

A POLITICAL PARTY WITHIN A MILITARY STRUCTURE: ORGANISATION OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA (KPJ)/LEAGUE OF COMMUNISTS OF YUGOSLAVIA (ZKJ) IN THE YUGOSLAV ARMY AND THE YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY 1945–1990

SUMMARY

The Communist Party of Yugoslavia and, as of 1952, its successor, the League of Communists of Yugoslavia, paid special attention to its presence in all working environments throughout the entire period when it was in power. Therefore, just like other socialist states, it insisted on having a political organisation of the only permitted political party also present within the Armed Forces throughout the period. Due to the special nature of the Armed Forces and its importance for the party, and also due to historical circumstances, this organisation always had a special

position and it was always under the direct supervision of the highest party officials. The ZKJ Organisation was granted greater autonomy within the Armed Forces only after the ZKJ became increasingly federalised at the end of the 1960s and turned into an umbrella organisation for six federal and two regional ZKJ organisations. In 1969, the highest party officials implemented this autonomy by gradually giving the ZKJ Organisation within the JLA all attributes of federal organisations – an independent supreme body (the ZKJ Conference in the JLA), its own statutory provisions (the Statutory Decision of the ZKJ Organisation in the JLA, the Statute), a specifically defined group of members (all who had been temporary or permanent members of the Federal Secretariat of People's Defence and Armed Forces of Yugoslavia, including the professional members of Territorial Defence), and membership in the highest central bodies, i.e. the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia (CK ZKJ) and the Presidency of the CK ZKJ. Until the ZKJ was dissolved in 1990, its central body appointed members into its highest-ranking bodies, the Conference and the Committee, and into army committees and the Committees of the Air Force and the Navy, and these members were not members of the Armed Forces; this way, the central body established its supervisory function. The ZKJ Organisation in the JLA was mainly organised following the organic principle, so that the cells, or basic organisations, were within basic units, such as battalions, brigades, or even independent companies. All the time, one of the significant questions was how to organise the basic ZKJ organisations in the most efficient way, how to expand them, or how to increase the identification and activity of most members due to the small numbers. Considering the rigid military structure, the political activities of the ZKJ in the Armed Forces were also burdened due to hierarchy and due to their primary task of ensuring that their main focus was on ensuring the combat readiness of the military. At the same time, there were often conflicting jurisdictions and activities in general, although this was not disruptive as it did not even cause any dichotomy in military command because almost the entire command personnel in the Armed Forces were members of the ZKJ, as was almost 100% of the officers (older members of the Armed Forces became members already during the war and younger members generally while in military school) and 80% of junior officers. Soldiers carrying out their military service were thus subjected to systemic indoctrination; however, at the same time, officers were rather reserved when it came to granting membership in the ZKJ to soldiers on military service, with the exception of special foreign-policy circumstances, such as the 1968 occupation of Czechoslovakia. It was not until the highest authority intervened in 1974 that soldiers were also granted membership in the ZKJ in mass numbers, usually before the release from service; in the 1969–1984 period alone, approximately 270,000 were given membership.